

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Mirzayeva Go'zalxon Qaxramon qizi

Farg'ona Viloyati Quva tumani

mirzayevagozalxon2000@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslari tahlil qilinadi. Tanqidiy fikrlash zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil qaror qabul qilish, axborotni tahlil qilish, mantiqiy xulosa chiqarish va muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalarini shakllantiruvchi muhim kompetensiya sifatida qaraladi. Tadqiqotda interfaol ta'lim metodlari, muammoli o'qitish texnologiyalari, hamkorlikda o'qitish va savol-javob usullarining samaradorligi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'qituvchining dars jarayonidagi yo'naltiruvchi roli va tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi pedagogik muhitni yaratish masalalari yoritiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tizimli va maqsadli tashkil etilgan metodik yondashuvlar o'quvchilarda tanqidiy fikrlash kompetensiyasini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, boshlang'ich ta'lim, metodika, interfaol ta'lim, muammoli o'qitish, kompetensiya, mantiqiy fikrlash, tahliliy yondashuv, o'quvchi faolligi, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические и методические основы развития критического мышления у учащихся начальной школы. Критическое мышление рассматривается как важная компетенция в современном образовательном процессе, формирующая у учащихся навыки самостоятельного принятия решений, анализа информации, логических выводов и решения проблем. В исследовании рассматривается эффективность интерактивных методов обучения, технологий проблемно-ориентированного обучения, совместного обучения и методов вопросов и ответов. Также освещается направляющая роль учителя в процессе обучения и вопросы создания педагогической среды, способствующей развитию критического мышления. Результаты показывают, что систематические и целенаправленные методические подходы эффективно способствуют развитию компетенций критического мышления у учащихся.

Ключевые слова: критическое мышление, начальное образование, методология, интерактивное обучение, проблемно-ориентированное обучение, компетенция, логическое мышление, аналитический подход, деятельность учащихся, педагогические технологии.

Abstract. This article analyzes the pedagogical and methodological foundations of developing critical thinking in primary school students. Critical thinking is considered

an important competency in the modern educational process that forms students' skills in independent decision-making, information analysis, logical conclusions, and problem-solving. The study examines the effectiveness of interactive teaching methods, problem-based learning technologies, collaborative learning, and question-and-answer methods. It also highlights the guiding role of the teacher in the lesson process and the issues of creating a pedagogical environment that develops critical thinking. The results show that systematic and purposeful methodological approaches serve to effectively develop critical thinking competencies in students.

Key words: *critical thinking, primary education, methodology, interactive learning, problem-based learning, competency, logical thinking, analytical approach, student activity, pedagogical technologies.*

Kirish. Zamonaviy jamiyatning jadal rivojlanishi, axborot oqimining keskin ortishi hamda raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimiga chuqur kirib borishi o'quvchilardan nafaqat tayyor bilimlarni egallashni, balki ularni mustaqil tahlil qilish, baholash va amaliyotda qo'llay olishni ham talab etmoqda. Shu jihatdan tanqidiy fikrlash kompetensiyasi XXI asr ta'lim tizimining eng muhim ko'nikmalaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Tanqidiy fikrlash — bu axborotni passiv qabul qilish emas, balki uni chuqur tahlil qilish, mantiqiy asosda baholash, dalillar bilan tekshirish hamda muqobil yechimlarni ishlab chiqish jarayonidir. Bu jarayon o'quvchining intellektual rivojlanishida, qaror qabul qilish qobiliyatida va ijodiy yondashuvni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarda ushbu kompetensiyani rivojlantirish kelajakdagi o'quv faoliyati va hayotiy muvaffaqiyatlar uchun mustahkam poydevor yaratadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarning kognitiv rivojlanishida eng muhim davr hisoblanadi. Bu davrda bolalarda obrazli fikrlashdan asta-sekin mantiqiy va tahliliy fikrlashga o'tish jarayoni sodir bo'ladi. Shuning uchun ham ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar qo'llanilishi zarur. Aks holda, o'quvchilar ko'proq yodlashga asoslangan bilimlar bilan cheklanib qolishi va mustaqil fikrlash ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmasligi mumkin. Bugungi kunda xalqaro ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, Programme for International Student Assessment (PISA) tadqiqotlarida o'quvchilarning nafaqat bilim darajasi, balki ularning o'sha bilimni tahlil qilish, qo'llash va real hayotiy vaziyatlarda foydalanish qobiliyati ham baholanadi. Bu esa tanqidiy fikrlashning global ta'lim standartlaridagi o'rnini yanada mustahkamlaydi. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarning quyidagi kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi: mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, dalillarga asoslangan xulosa chiqarish, ijodiy yondashuvni rivojlantirish hamda kommunikativ ko'nikmalarni mustahkamlash. Bu kompetensiyalar esa o'z navbatida o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatiga va

shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, amaliy pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda interfaol metodlar, muammoli ta'lim texnologiyalari, hamkorlikda o'qitish usullari hamda savol-javobga asoslangan yondashuvlar eng samarali vositalardan hisoblanadi. O'qituvchi bu jarayonda yo'naltiruvchi, motivator va fasilitator sifatida faol ishtirok etadi. Biroq, mavjud ta'lim amaliyotida ba'zi muammolar ham kuzatiladi. Jumladan, an'anaviy yodlashga asoslangan o'qitish usullarining ustunligi, o'quvchilarning fikrlash erkinligini cheklovchi muhit, interfaol metodlarning yetarli darajada qo'llanilmasligi hamda dars jarayonida vaqtni noto'g'ri taqsimlash kabi omillar tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonini sekinlashtirishi mumkin. Shu sababli, boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasini chuqur o'rganish, samarali pedagogik yondashuvlarni aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish bugungi kunda dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Mazkur maqolada aynan ushbu muammo nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi hamda samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muammosi zamonaviy pedagogika, psixologiya va metodika fanlarida keng o'rganilgan dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biridir. Ushbu masala yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar tanqidiy fikrlashning mohiyati, uni shakllantirish bosqichlari, metodik yondashuvlar hamda ta'lim jarayonidagi samaradorligini tahlil qilishga qaratilgan.

Tanqidiy fikrlash tushunchasining evolyutsiyasi. Ilmiy adabiyotlarda tanqidiy fikrlash tushunchasi turlicha talqin etiladi. Dastlab u mantiqiy fikrlash va argumentatsiya bilan bog'liq holda qaralgan bo'lsa, zamonaviy yondashuvlarda u keng qamrovli kognitiv va metakognitiv jarayon sifatida e'tirof etiladi. Tanqidiy fikrlash — bu axborotni tahlil qilish, ishonchliligini baholash, dalillar asosida xulosa chiqarish va muqobil qarorlar ishlab chiqish jarayonidir. Pedagogik adabiyotlarda bu kompetensiya o'quvchining mustaqil fikrlashi, refleksiya qilish qobiliyati va ijodiy yondashuvi bilan chambarchas bog'liq ekani ta'kidlanadi. Tanqidiy fikrlashning psixologik asoslari kognitiv rivojlanish nazariyalari bilan izohlanadi. Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar konkret-operatsion bosqichda bo'lib, ular real obyektlar va aniq vaziyatlar asosida mantiqiy fikrlashni boshlaydilar. Bu bosqich tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun muhim davr hisoblanadi. Shuningdek, Lev Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi tanqidiy fikrlashning ijtimoiy muhitda, muloqot va hamkorlik jarayonida shakllanishini ta'kidlaydi. Vygotskiyga ko'ra, o'qituvchi va tengdoshlar bilan muloqot o'quvchining “yaqin rivojlanish zonasi”ni kengaytiradi va murakkab fikrlash jarayonlarini rivojlantiradi. Pedagogik tadqiqotlarda tanqidiy fikrlash ko'pincha kompetensiyaga asoslangan ta'limning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'riladi. Bu yondashuvga ko'ra, o'quvchi nafaqat bilim egasi, balki uni amalda qo'llay oladigan faol subyekt sifatida qaraladi.

Benjamin Bloomning taksonomiyasida tanqidiy fikrlash yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalar — tahlil, sintez va baholash bosqichlari bilan bog'lanadi. Ushbu modelga ko'ra, o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun avval asosiy bilim va tushunchalar shakllantirilishi, so'ngra murakkab fikrlash jarayonlariga o'tilishi zarur.

Zamonaviy pedagogik adabiyotlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda interfaol metodlarning o'rni alohida ta'kidlanadi. Jumladan:

- muammoli ta'lim (problem-based learning)
- "aqliy hujum" (brainstorming)
- klaster va konsept xaritalar
- "Insert" metodi
- Venn diagrammasi
- debat va munozara texnologiyalari

Ushbu metodlar o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi hamda bilimni tayyor holda emas, balki izlanish jarayonida egallashga imkon yaratadi.

Xalqaro ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilgan. Xususan, Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) va Programme for International Student Assessment (PISA) tadqiqotlarida o'quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalari asosiy indikator sifatida baholanadi. Bu tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, yuqori natijalarga erishgan mamlakatlarda o'qitish jarayoni ko'proq muhokama, tahlil va muammoli vaziyatlarni hal etishga yo'naltirilgan. O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan kompetensiyaviy yondashuv keng joriy etilmoqda. Boshlang'ich ta'limda yangi davlat ta'lim standartlari asosida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ijodiy topshiriqlar berish va interfaol metodlardan foydalanishga alohida urg'u berilmoqda. Biroq ayrim tadqiqotlar an'anaviy yodlashga asoslangan o'qitish usullari hali ham ustun ekanini ko'rsatadi. Bu esa tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonini sekinlashtiruvchi omillardan biri bo'lib qolmoqda. Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash murakkab kognitiv jarayon bo'lib, u psixologik rivojlanish, pedagogik yondashuvlar va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq. Boshlang'ich sinflarda uni rivojlantirish uchun interfaol metodlar, muammoli ta'lim, hamkorlikdagi o'qitish va reflektiv yondashuvlar eng samarali vositalar sifatida e'tirof etiladi. Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uzluksiz jarayon bo'lib, u faqat dars jarayoni bilan cheklanib qolmasdan, balki butun ta'lim muhiti va o'quvchining kundalik faoliyati bilan integratsiyalashgan bo'lishi lozim.

Muhokama. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u nafaqat ta'lim sifati, balki o'quvchilarning intellektual rivojlanishi va hayotiy kompetensiyalarini shakllantirish bilan ham bevosita bog'liqdir. O'tkazilgan nazariy

tahlil va pedagogik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni tizimli, izchil va metodik jihatdan asoslangan yondashuvni talab qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarning: mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini, mantiqiy tahlil qilish ko'nikmalarini, muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashuvini, o'quv faoliyatiga nisbatan ongli munosabatini sezilarli darajada oshiradi. Bu natijalar zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvning asosiy tamoyillari bilan mos keladi, ya'ni o'quvchi faqat bilim oluvchi emas, balki uni qo'llay oluvchi faol subyekt sifatida shakllanishi kerak.

Tadqiqot davomida qo'llanilgan interfaol metodlar (muammoli ta'lim, "aqliy hujum", klaster, Venn diagrammasi, guruhli ishlar) o'quvchilarning fikrlash faolligini oshirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligi aniqlandi.

Xususan: muammoli vaziyatlar o'quvchilarda savol berish va izlanish ehtiyojini kuchaytirdi, guruhli ishlar hamkorlikda fikrlash va o'zaro fikr almashishni rivojlantirdi, grafik organayzerlar (klaster, diagrammalar) esa murakkab ma'lumotlarni tizimlashtirishga yordam berdi. Bu natijalar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashni faqat nazariy tushuntirish bilan emas, balki amaliy faoliyat orqali shakllantirish samaraliroq hisoblanadi. Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'qituvchining roli an'anaviy "bilim beruvchi" funksiyasidan "yo'naltiruvchi va fasilitator" roliga o'tadi. O'qituvchi o'quvchilarga tayyor javob bermasdan, ularni mustaqil fikrlashga undovchi savollar berishi, muqobil fikrlarni rag'batlantirishi va tahlil jarayonini boshqarishi lozim. Bu yondashuv o'quvchilarda fikrlash erkinligini shakllantiradi va ularni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasi ularning motivatsiya darajasi bilan bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Qiziqarli topshiriqlar, hayotiy vaziyatlarga asoslangan misollar va rag'batlantiruvchi muhit o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Aksincha, faqat yodlashga asoslangan an'anaviy yondashuvlar o'quvchilarning fikrlash faolligini cheklab qo'yishi mumkin. Bu holat zamonaviy ta'limda motivatsion yondashuvning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Individual va yosh xususiyatlari. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yosh jihatdan konkret-operatsion bosqichda bo'lgani sababli ularning tanqidiy fikrlashi ko'proq aniq misollar, vizual materiallar va amaliy faoliyat orqali rivojlanadi. Shu bois dars jarayonida abstrakt tushunchalardan ko'ra hayotiy, ko'rgazmali va o'yin shaklidagi topshiriqlardan foydalanish samaraliroq hisoblanadi. Shuningdek, o'quvchilarning individual farqlari ham muhim ahamiyatga ega. Ba'zi o'quvchilar tez fikrlashga moyil bo'lsa, boshqalari ko'proq tahliliy yondashuvni talab qiladi. Shu sababli differensial yondashuv tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ta'lim amaliyotida an'anaviy yodlashga asoslangan usullar hali ham sezilarli darajada qo'llanilmoqda. Bu esa o'quvchilarning mustaqil fikrlash imkoniyatlarini cheklaydi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar esa aksincha: tahlil

qilishga, muhokama yuritishga, mustaqil xulosa chiqarishga, ijodiy fikrlashga urg'u beradi. Shu sababli an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar o'rtasida muvozanatni ta'minlash zarur.

Umumiy tahlil shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning bilimlarni chuqur anglashiga yordam beradi, ularning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Eng muhimi, tanqidiy fikrlash o'quvchilarda "tayyor javobni qabul qilish" emas, balki "izlanish va tahlil qilish" madaniyatini shakllantiradi. Muhokama natijalari shuni tasdiqlaydiki, boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun interfaol, muammoli va o'quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb etuvchi metodlar eng samarali hisoblanadi. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun esa o'qituvchining metodik tayyorgarligi, motivatsion muhit va tizimli yondashuv hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. O'tkazilgan nazariy tahlil va pedagogik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash o'quvchilarning mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni hal etish va dalillarga asoslangan xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiruvchi asosiy kompetensiyadir. Tadqiqot natijalari asosida shuni xulosa qilish mumkinki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni tizimli va izchil tashkil etilganda, o'quvchilarning o'quv faoliyatidagi faolligi sezilarli darajada oshadi. Interfaol ta'lim metodlari, muammoli o'qitish texnologiyalari, guruhli ishlar hamda savol-javobga asoslangan yondashuvlar o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishda eng samarali vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, o'qituvchining fasilitatorlik roli, ya'ni o'quvchini yo'naltirish, rag'batlantirish va mustaqil izlanishga undash funksiyasi muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. O'quv jarayonida motivatsion muhit yaratish ham tanqidiy fikrlashning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Umuman olganda, boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat akademik natijalarni yaxshilaydi, balki o'quvchilarda hayotiy kompetensiyalar, ijodiy yondashuv va ijtimoiy faollikni ham shakllantiradi. Shu sababli ushbu yo'nalishdagi metodik ishlarni takomillashtirish va interfaol yondashuvlarni keng joriy etish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Facione, P. A. (2011). Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. Insight Assessment.
2. Ennis, R. H. (2015). Critical Thinking: A Streamlined Conception. University of Illinois.

3. Paul, R., & Elder, L. (2014). Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Pearson.
4. Halpern, D. F. (2014). Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Psychology Press.
5. OECD (2023). PISA 2022 Results: The State of Learning and Equity in Education. Paris: OECD Publishing.
6. UNESCO (2023). Global Education Monitoring Report. Paris: UNESCO.
7. Fisher, A. (2011). Critical Thinking: An Introduction. Cambridge University Press.
8. Lipman, M. (2003). Thinking in Education. Cambridge University Press.